

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Пламен Чергаров

„Епистемологическият екстернализъм в менталните модели”

от доц. д-р Росен Люцканов, ИФС-БАН

Дисертационният труд на Пламен Чергаров е с обем от малко над 200 стандартни страници и включва увод, пет разделени на части глави, заключение и библиография. Ако се съди по заглавието, изследването би трябвало да се разполага в пресечната точка на епистемологията и философията на съзнанието. Дали наистина е така обаче е трудно да се прецени, поради множеството екскурси, оправдани чрез не винаги ясни и обосновани разсъждения по аналогия, навлизащи в други области. На моменти това води до различни концептуални злополуки, които ще разгледам по-долу. В становището си се фокусирам основно върху проблематичните моменти в работата, които според мен показват значителни пропуски в образователната подготовка на докторанта и неумение за използване на редица ключови концептуални разграничения.

Задачата, която си поставя дисертационния труд, е да разработи „единна концептуална схема, която да даде яснота по отношение както на когнитивния характер и механизъм на познавателното моделиране на света, така и на мястото на менталните модели в екстерналистките доктрини” (с. 3). Съответно, целта му е формулирана по следния начин: „да защити епистемологическия екстернализъм и неговите разклонения като екстернализъм на знанието, екстернализъм на обосновката, процесуален и аретичен рилайабилитизъм в качеството им на основна обяснителна рамка при менталните модели” (с. 6). От това следва, че ключовите понятия, с които работи докторантът са „епистемологически екстернализъм”, „ментален модел” и „рилайабилитизъм”. Както ще видим, в работата с всяко от тях се наблюдават проблеми. Според мен те се дължат отчасти на това, че не е направен опит тези понятия да бъдат експлицирани като бъдат предложени съответните дефиниции и въз основа на това бъдат набелязани съответните разграничения. Бих отбелязал също, че констатираните слабости на текста безспорно са свързани и с трудността и обхватността на избраната тема, която отправя значителни предизвикателства.

Преди всичко, екстернализъмът е наложително да бъде разграничен от неговото „друго” – интернализма. За съжаление, текстът не предлага нито ясно разграничение между двата типа позиции, нито опит те да бъдат характеризирани изчерпателно, или поне да бъде разгледана систематиката на различните теории в рамките на това поле. Мисля, че основният недостатък на подхода на автора е в това, че приема, че „интернализъмът и екстернализъмът не са винаги изключващи се позиции” (с. 13). Основание за това е твърдението, че има примери за обосновано истинно вярване, които удовлетворяват и двата типа критерии. Това поставя въпроса какво означава две позиции да бъдат „взаимно изключващи се”. Вариант 1: две позиции относно X са взаимно изключващи се, когато не съществува x, което спада към X, на което и двете приписват еднаква характеристика; Вариант 2: две позиции относно X са взаимно изключващи се, ако

възприемането на едната относно X влече невъзможност за възприемане на другата относно X. Горното твърдение е обосновано през първата интерпретация, но по-долу в текста сякаш се възприема втората. Освен това, трябва да имаме предвид това, че както се споменава мимоходом от автора има различни типове интернализъм (интернализъм относно знанието и интернализъм относно обосноваването, интернализъм на достъпа и менталистки интернализъм), съответно различни начини те да бъдат отречени, което ни води до заемане на екстерналистки позиции. Недостатъчното разграничаване на тези варианти личи например на с. 20, където първо се казва, че екстернализмът „разглежда съзнателния достъп като недостатъчен“, а веднага след това, че „знанието е възможно дори тогава, когато носителят му не е способен да посочи защо или как то е възможно“. Това са абсолютно различни твърдения, но смисловите различия между тях не са тематизирани. Първото твърдение представя екстернализма като по-взискателна позиция от интернализма, а второто – като по-либерална, или „инклузивна“ (в тази връзка, вж. казаното на с. 13: „екстернализмът просто прави “по-инклузивно” твърдение за нещата, които могат да бъдат приети за знание, докато интерналистите имат по-строги изисквания“).

По-нататък, според начина, по който разграничихме двете позиции, част от въпроса се свежда до това кои фактори са вътрешни и кои – външни. В тази връзка е спомената позицията на Кихеон Ким, според която „външно е всеки недостъпен за интроспекцията елемент“ от което разбира се следва, че „познавателната ни дейност ... в значително по-голямата си част не е вътрешна“ (с. 9). Това поставя въпроса дали екстернализмът не печели служебно при подобен начин на мислене. На същата мисъл ни навеждат твърденията, че „ако менталните модели се влияят предимно от външни фактори ... то екстернализмът е предпочитаната обяснителна рамка“ (с. 9) и „доколкото знанието е по отношение на нещо извън познаващия, то не е може да е изцяло интерналистско“ (с. 47). Според мен това твърдение демонстрира неразбиране на това какво твърдят двете позиции. Същият извод правя въз основа на твърдението, че „[и]нтернализъмът е прав по отношение на това, че знанието е някакъв вид ментално състояние, но обосновката за това състояние и правилата за формирането им са от екстерналистки тип“ (с. 50). Епистемологическият интернализъм не е метафизична теза относно това какво е знанието; интернализъмът относно обосновката е теза тъкмо относно ... обосновката на убежденията. Освен това бих отбелязал, че въпросът „какво прави едно вярване обосновано“ е напълно различен от въпроса за „обосноваността за обосновката на дадено вярване“, но разликата не е прокарана (вж. с. 44).

Накрая, струва ми се, че в текста системно не се прави разлика между дескриптивни твърдения (например твърдения относно това как в действителност се осъществяват някакъв тип когнитивни процеси) и нормативни твърдения (например твърдения относно това какво прави продуктите на такива процеси обосновани). Както интернализъмът, така и екстернализмът са нормативни теории за знанието и обосноваността. От друга страна, на редица места се твърди, че дескриптивни обобщения ги подкрепят (иначе казано, прави се опит за извеждане на „трябва“ от „е“). Например: „несъзнаваната обработка на информация е подкрепяща екстерналисткия проект“ (с. 95) и „в работата се защитава позицията, че понеже не разбираме правилата, които следваме, за да познаваме света, а те са определени от самия свят, то обосноваващите фактори са предимно екстерналистки“ (с. 189). В заключение, бих отбелязал още една странна отлика на текста. В него

„проблемът за безкрайния регрес“ е определен като „една от сериозните критики към екстерналисткия проект“ (с. 63; вж. също с. 189). Не ми е ясно защо това да е проблем конкретно за екстернализма, а не за интернализма (или, още по-добре, за епистемологията изобщо).

Сега ще премина към понятието за ментален модел, в работата с което също констатирам съществени затруднения. Първо, авторът обявява, че един външен модел се превръща в ментален модел, когато бъде използван от познаващ субект (с. 73). От друга страна ни е предложена следната „дефиниция“: „Твърдя, че ако дефинираме ментален модел като модел, който позволява взаимодействието със света като подрежда информацията, която постъпва по смислен начин, то взетата информация е част от менталния модел, въпреки че тя е външна за него“ (с. 79). Изразените в двете твърдения разбирания за ментален модел са взаимно ортогонални: ако в първия случай нещо се превръща в модел, защото бива използвано по определен начин, във втория то е модел, защото прави възможно определен тип обработка на информация (впрочем, озадачаващо е как нещо, което е част от цяло може същевременно да бъде външно на него). Друг проблематичен момент е това, че в понятието за ментален модел, както то е използвано в дисертацията, се снемат редица ключови разграничения: например, в нея не се прави разлика нито между ментален модел и репрезентация, нито между ментален модел и когнитивна схема (по повод на второто менталният модел се определя като „епистемична способност“, което допълнително затруднява интерпретацията на казаното) (с. 84). Освен това, понятието за модел е разпънато (почти) до скъсване като ни е обяснено, че универсалните твърдения също са модели (с. 82). Съответно, разширяването на понятието за модел води до разширяване на понятието за ментален модел, което очевидно е проблем за настоящата работа. По-нататък, във връзка с понятието за модел авторът въвежда четири тезиса: (1) „менталният модел е репрезентация“ (макар току-що да видяхме, че когнитивните схеми също са ментални водели); (2) „той е съставен от различни перцептивни и/или семантични елементи“ (което пък ни кара да се запитаме: ако перцепцията поражда сетивни репрезентации, които са ментални модели, то как менталните модели са съставени от перцептивни елементи); (3) „той създава карта на света, която позволява взаимодействието със самия свят“ (това повтаря казаното на с. 79 и изоставя казаното на с. 73); (4) „отношението между менталния модел и невронната структура е изоморфно“ (в тази връзка искам да подчертая следното: (i) никъде в текста не е направен опит да се обясни какво означава „изоморфно“ в конкретния случай, иначе казано, между кои компоненти на менталния модел и на невронната структура е налице взаимно еднозначно съответствие; (ii) никъде в текста не е направен опит това твърдение да бъде обосновано; (iii) този тезис е отречен преди и след този пасаж, като ни е казано, че мислите са „идентични на дейността на невронните мрежи“ (с. 83, 190) и че работата осъществява „приравняване“ или „редукция“ на ментален до невронен модел) (с. 85-86). В тази връзка искам да подчертая следното: (1) твърдението, че нещо е идентично на нещо друго; (2) твърдението, че нещо може да бъде приравнено до нещо друго; (3) твърдението, че нещо може да бъде редуцирано до нещо друго и (4) твърдението, че нещо е изоморфно на нещо друго са различни твърдения. Плавното приплъзване между тях е симптоматично за непрецизната работа с понятията, която е проблем за работата в нейната цялост.

Преди да продължа нататък ще приведа следното „важно прозрение“, което свързва темата за менталните модели с темата за екстернализма, което е и основната цел на работата: „Приемайки, че те [менталните модели] са карти на света, които са изоморфни с невронните мрежи, стигаме до заключението, че моделите са управлявани предимно от автоматични процеси. Тези процеси трябва да работят надеждно, за да имаме познание, и тази надеждност се определя от взаимодействието със средата. Понеже средата има трайни и доказани влияния върху работата на тези механизми, можем да приемем, че екстернализмът има по-голяма обяснителна стойност от интернализма по отношение на познавателната стойност на менталните модели“ (с. 101-102). В този пасаж са осребрени всички концептуални смесвания и измествания, които констатирахме по-горе: (1) от изоморфизъм се прави извод, който може да бъде оправдан единствено чрез твърдственост; (2) чрез дескриптивно твърдение относно влиянието на средата върху когнитивните механизми е защитено нормативно твърдение относно обосноваването; (3) не е обяснено какво точно се обяснява в случая, което не позволява да преценим дали твърдението относно обяснителната стойност на екстернализма е защитено успешно.

На третото ключово понятие – „рилайабилитизъм“ – не е отделено особено много внимание. Казаното обаче е достатъчно, за да бъдат оправдани някои изводи относно работата с това понятие. За мен е озадачаващо твърдението, че „рилайабилитизмът е част от аретичната епистемология“ (с. 162), съответно говоренето за „рилайабилитизъм и други аретични системи“ (с. 163). Рилайабилитизмът не е част от аретичната епистемология; както е известно според Голдман е правилно да ги определяме по-скоро като „братовчеди“. Вярно е, че има аретичен рилайабилитизъм, който, съобразно с названието му, принадлежи и към двете течения в епистемологията. Тъкмо той интересува дисертанта, тъй като според него менталните модели могат да се третират като „интегративни структури за познание“ (с. 30-31), съответно като основа на епистемични добродетели. Как точно не става съвсем ясно. Обосновката на това твърдение се свежда до примера с Джон фон Нойман, който е представен по меко казано занимателен начин: „Моделите, които е използвал, са били извлечени от тежки технически учебници. Това, което Нойман правил, е да обръща тези учебници на последната страница, която съдържа формулите, и да ги научава наизуст“ (с. 183). Според мен няма нищо особено добродетелно в това да научаваш наизуст формули и съм крайно скептичен, че с обръщане на учебници на последната страница можеш да развиеш епистемична компетентност, сравнима с тази на фон Нойман. Разбира се, тук изразявам единствено моето лично мнение.

Ще завърша с няколко изолирани проблематични момента, които ми е трудно да подмина без коментар: (1) Обяснението на значението на думата „супервенира“ на с. 53 е неточно: X супервенира върху Y не когато „се основава или е следствие от него, но е различно от него“, а когато не е възможно да има разлики в X без да има разлики в Y; (2) идеята „убедеността на даден човек да бъде измерена със склонността му да заложи определена сума на даден резултат“ (с. 66) със сигурност не принадлежи на Ани Дюк, колко стара е точно можем да спорим; (3) опитът за обосноваване на ролята на екстернализма по отношение на менталните модели чрез примери, свързани с критиката на CRT, VLM, LGBT и други подобни (вж. гл. 4) според мен е крайно неудачен. Представянето на дебата тук се свежда до възпроизвеждане на крайно опростенчески и

стереотипизирани идеи по въпроса; (4) твърдението, че „Кант настоява, че имаме вградени модели, които определят възприемането на света” (с. 134) допълнително разширява и без това разтегнатото понятие за ментален модел и е крайно анахронично. Кант говори за априорни форми на нагледа, не за „вградени модели”; (5) свеждането на приносите на Ебингхаус до осъзнаването на факта, че „колкото повече повтаря една дума, толкова по-лесно я научава” и че „запомнянето наведнъж на 12 думи е по-трудно от запомнянето на 6” (с. 149) е крайно несправедливо. Кривата на забравянето и въвеждането на експериментални методи при изследването на паметта са това, с което историята на науката е запомнила този автор; (6) В библиографията на компания „Амазон” е приписано авторството на курса на Саполски „Биология и човешко поведение” (с. 196). Като цяло, библиографията е изключително богата и включва много интересни заглавия, но голяма част от тях са с популярен характер и нямат пряка връзка с основната тема на текста.

Накрая бих искал да коментирам заявените приноси. В текста не забелязах „решение на проблема за безкрайния регрес”. Не смятам, че обосноваването на тезата, че културата, съответно технологиите „имат огромно влияние върху менталните модели и поради това обяснението им трябва да бъде в екстерналистка рамка” може да се счита за принос (отново не ми е ясно какво точно се обяснява и как на една нормативна теория се приписват обяснителни свойства).

19 май 2024,

София,

/Р. Люцканов/